

NIKOLAJ KAVÁSILAS A KRÍZA BYZANTSKEJ SPOLOČNOSTI V 14. STOROČÍ¹

Nicholas Kabasilas and the Crisis of Byzantine Society in the 14th Century

Ján Zozulák

DOI: 10.17846/CL.2020.13.2.89-98

Abstract: ZOZULÁK, Ján. *Nicholas Kabasilas and the Crisis of Byzantine Society in the 14th Century*. The aim of the article is to present the life and work of Nicholas Kabasilas, one of the forefront figures of the fourteenth-century Eastern Roman (Byzantine) Empire. Not much information has survived on the life of Nicholas Kabasilas, despite the fact that he was an advisor to the Emperor John VI Kantakouzenos from 1347 to 1354 and significantly influenced the development during his era which was shaken by two very crucial events: Hesychast controversy and the fight for the throne after the death of Andronikos III between Alexios Apokaukos and John VI Kantakouzenos. Misunderstandings and conflicts between Hesychasts and Anti-Hesychasts lay in different starting points and are related to the issue of the humanistic and patristic revival in Byzantium. Greek monk Barlaam of Calabria got into conflict with traditional Byzantine views and he ruled out the possibility of real communion with God, therefore he opposed Hesychasts. The defence of Hesychasts was undertaken by Gregory Palamas, the paramount representative of Byzantine thought and the leading figure of Hesychasm who reacted to the gnosiological issue of God on the basis of distinction between unattainable Divine substance and attainable uncreated Divine energies. Kabasilas did not enter open conflict like Gregory Palamas, but he focused more on the clarification of anthropological questions. He also paid attention to the social issues and problems of common people in need who were fighting for social justice. He criticized usury and injustice of the rich, which led people to poverty and, in turn, violence.

Keywords: *Nicholas Kabasilas, Byzantine Empire, humanist revival, patristic revival, Hesychast Controversy*

Úvod

Posledné tri storočia existencie Východorímskej (Byzantskej) ríše boli kritickým obdobím, plným nepokojov a rozkolov tak v politickej, ako aj v cirkevnej rovine. Na jednej strane ju ohrozovali vonkajší nepriatelia: Frankovia, Srbi, Bulhari a Turci, na druhej strane sa ríša zmietala v nepokojoch a sporoch o cisársky trón. Obnovená Byzancia v roku 1261 už nebola slávnou ríšou minulosti, ale malým štátnym útvarom s armádou, ktorá nestačila na jej obranu. Veľké ekonomické problémy, sociálna nerovnosť a kríza hodnôt postupne viedli k zložitej spoločenskej situácii, ktorá vyvrcholila pádom Konštantínopola v roku 1453 a zánikom viac ako tisíc rokov trvajúcej ríše.

Napriek politickému a hospodárskemu úpadku bolo 14. storočie obdobím humanistickej a patristickej obrody, ale zároveň aj obdobím isychastických (hesychastických) sporov.

¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0116.

V Konštantínopole a Thessalonikách pôsobili významní filozofi, teológovia, právnici, lekári, matematici a znalci prírodných vied, ktorí konštruktívne reagovali na rôzne filozofické, teologické a filologické otázky, rozvíjali prírodné vedy a filozofiu, venovali sa umeniu a aktívne sa podieľali na spoločenskom a politickom živote Byzantskej ríše. Neobvyklý rozmach zaznamenalo byzantské umenie, ktorým bol v tomto období výrazne ovplyvnený aj Balkán, predovšetkým Srbsko. Zároveň došlo k stretu východnej a západnej kultúry, čo spôsobilo zvýšený záujem byzantských filozofov, teológov a politikov o západné filozofické a teologické myšlienky. Mnohí byzantskí vzdelanci sa snažili pochopiť západnú kultúru a reagovali na rôzne otázky.

Uprostred tejto duchovnej klímy žil a pôsobil byzantský intelektuál Nikolaj Kavásilas, ktorý patril k významným osobnostiam Byzantskej ríše v 14. storočí, ako je zrejme z jeho života i diela. V našej štúdií predstavíme život tohto veľkého mysliteľa, ktorý bol na jednej strane búrlivý kvôli cirkevným a politickým otrasom, na druhej strane cnostný a nepozorovaný.

Pôvod Nikolaja Kavásila

O živote Nikolaja Kavásila sa nezachovalo veľa informácií napriek tomu, že žil v Thessalonikách i Konštantínopole, výrazne ovplyvnil svoju dobu a podstatne prispel k víťazstvu isychastov v Byzantskej ríši. Nie je známy presný rok jeho narodenia ani smrti, pretože sa nezachoval jeho životopis. Niekolko stručných informácií, ktoré o ňom máme, pochádza z jeho vlastných diel a dobových historických prameňov.

Na základe existujúcich informácií vieme, že Nikolaj Kavásilas sa narodil okolo roku 1322 v Thessalonikách, druhom najvýznamnejšom meste Byzantskej ríše. Dokazuje to list, ktorý v roku 1351 poslal Anne Palaiologine, správkyni Thessaloník. Píše v ňom, že ešte nedovršil tridsiaty rok života (Guilland 1935, 274).² V roku 1353 sa ako laik stal jedným z troch kandidátov na voľbu nového konštantínopolského patriarchu a podľa cirkevných kánonov musel mať najmenej tridsať rokov (Christou 1979, 8).

Jeho matka pochádzala z bohatej a významnej byzantskej rodiny Kavásilas.³ Bola sestrou thessalonického arcibiskupa Níla Kavásila (1361 – 1363). Priezvisko jeho otca bolo Chamaetós, ktoré sa v prameňoch spomína zriedka. Obaja rodičia sa vyznačovali cnostným životom a poskytli mu kresťanskú výchovu. Otec bol hlboko veriaci a zbožný človek, ako je zrejme z korešpondencie, ktorú s ním viedol počas svojho štúdia v Konštantínopole.

Základné vzdelanie dostal v Thessalonikách pod vedením strýka Níla Kavásila, horlivého podporovateľa Gregora Palamu. Z toho vyplýva, že Nikolaj bol vychovávaný v duchovnom prostredí isychastov, v ktorom významné miesto zohrával Isidor, neskôr konštantínopolský patriarcha (1347 – 1349). Isidor bol žiakom Gregora Sinajského (1255 – 1346), otca a učiteľa ticha (ήσυχια). Žil v Thessalonikách a duchovne viedol hlavne mladých ľudí. Duchovným otcom Nikolaja Kavásila bol Doróteos Vlatís, žiak a verný nasledovateľ Gregora Palamu a neskôr thessalonický arcibiskup (1371 – 1379).

Napriek tomu, že Thessaloniki boli v 14. storočí „metropolou filozofie“ (μητρόπολις της φιλοσοφίας), ako sa zmiňuje Kavásilas vo svojej oslavnej reči svätému Dimítriovi (Laurdas 1952, 108-109), a boli tam významné školy, na podnet svojho strýka Níla odišiel do Konštantínopola, aby na Filozofickej škole pokračoval v štúdiu (1335/7 – 1342) filozofie, rétoriky, teológie, práva

² „Καί μήν οὐδέ ἐκεῖνῳ νομίζω τῷ νόμῳ χάραν εἶναι παρ’ ὑμῖν ὃν ἔθεσαν Ἄθηναῖοι τόν εἶσω τριάκοντα ἐτῶν μή δικηγορεῖν ἐξεῖναι.“

³ Podrobnejšie o genealógii tejto rodiny pozri Angelopoulos 1977, 367–396.

a prírodných vied. Na základe jeho listov a krátkych štúdií z tohto obdobia je zrejmá jeho láska k literatúre i spisovateľský talent.

Isychastické (hesychastické) spory

Na konci štúdia Nikolaja Kavásila v roku 1341 Konštantínopolom otriasli dve udalosti: isychastické spory a boj o spravovanie uvoľneného cisárskeho trónu po smrti Andronika III. (1328 – 1341) medzi Aléxiom Apokaúkom a Jánom VI. Kantakuzinom.

Isychastické spory trvali od roku 1334, keď grécky mních Varlaám (Barlaám) z Kalábie v Itálii (okolo 1290 – 1348) uverejnil dielo *Proti latinikom (Contra Latinos)*, do roku 1351, keď bol zvolaný snem, na ktorom cisár Ján VI. Kantakuzinós, patriarcha Kállistos (1350 – 1353, 1355 – 1363) a ďalší členovia snemu podpísali Synodálny Tómos (Συνοδικός Τόμος), ktorým potvrdili pravoslávnu teológiu, ako ju vyjadril Gregor Palamas a isychasti. Neskôr ho podpísal aj Ján V. Palaiologos a Matúš (Matthaíos) Kantakuzinós.

Varlaám (Barlaám) otvoril vážne filozofické a teologické otázky, ktoré viedli k isychastickým sporom. Mal vynikajúce vzdelanie a hoci sa jeho myslenie zo začiatku zhodovalo s byzantskou tradíciou, náklonnosť k západnej dialektike zásadne zmenila jeho postoj a dvojitú metódu predošlých byzantských mysliteľov nahradil scholastickou dialektickou metódou, čím sa dostal do rozporu s tradičným byzantským chápaním. Varlaám, navyše, spochybňoval skúsenosť teoptie a vylučoval možnosť skutočného spoločenstva človeka s Bohom, preto sa postavil proti isychastom, ktorí prostredníctvom asketického spôsobu života a ustavičnej modlitby dochádzali k videniu nestvoreného svetla. Bol hlavným nositeľom západného renesančného ducha, ktorého základnými charakteristickými znakmi bol autonómny humanizmus, ktorý predpokladal človeka odtrhnutého od Boha, racionalizmus, ktorý uctieval ľudský rozum a poznanie, odcudzenie teológie od životnej skúsenosti Cirkvi.

Obrany isychastov sa ujal Gregor Palamas (1296 – 1359), vrcholný predstaviteľ byzantského myslenia a najvýznamnejšia osobnosť isychazmu, ktorého základným rysom bola snaha o dosiahnutie dokonalosti človeka. Palamas svojimi formuláciami upevnil byzantskú filozofickú a teologickú tradíciu. Jeho prácu môžeme označiť za syntézu celého byzantského myslenia. Medzi Palamove najdôležitejšie texty patria traktáty a listy, ktoré obsahujú dôležitý filozofický, teologický a historický materiál. V triádach *Reči na obhajobu isychastov* (Palamas 2010, 313-694) vysvetľuje rozlíšenie podstaty (οὐσία) a energií (ἐνέργειες) v Bohu, ktoré Varlaám odmietol, pretože trval na absolútnej neprístupnosti a nepoznatelnosti Boha a akékoľvek tvrdenie o videní Boha považoval za opis rôznych ľudských pocitov. Zároveň „odmietal používanie sylogizmov v teológii a jeho základnou tézou bol špecifický teologický a v podstate aj všeobecný agnosticizmus, ktorý vychádzal z filozofického chápania negatívnej teológie“ (Milko 2009, 198).

Gregor Palamas rozvinul originálne myslenie a na základe nových filozofických východísk objasnil gnozeologické otázky. Zároveň vysvetlil chápanie vzťahu medzi filozofiou a teológiou v Byzancii. Na podnet antiisychastov, ktorí používali dialektickú metódu a vychádzali zo stvorenej reality, objasnil, prečo sa isychasti striktne držia dvojitej metódy, podľa ktorej poznávať Boha je možné najprv prostredníctvom účasti (μέθεξις) na Božom osvietení a až potom prostredníctvom filozofického skúmania. Zdôraznil, že Božia podstata je pre človeka neprístupná a nepoznatelná, ale človek pri zbožštení (θέωσις), konečnom ciele a zmysle života, dochádza do reálnej účasti v Bohu prostredníctvom Božích energií, ktoré sú nestvorené, ale líšia sa od podstaty. Isychasti sa snažili vidieť Boha prostredníctvom modlitby a askézy, preto teológiu používali ako prostriedok priblíženia sa k nestvorenému Bohu. Antiisychasti sa na základe racionalistického prístupu domnievali, že poznanie Boha je možné na základe schopností ľudskej mysle, preto teológiu

považovali za predmet skúmania. Je zrejmé, že nedorozumenia medzi isychastami a antiisychastami spočívali v odlišných východiskách a súvisia s problematikou humanistickej a patristickej obrody v Byzancii.

Humanistická a patristická obroda

Počiatky rozvoja humanistickej obrody v Byzancii siahajú k filozofovi Michalovi Psellovi a jeho žiakovi Jánovi Italovi. Michal Psellós (1018 – 1078) zanechal bohaté literárne dielo, ktoré jasne odráža byzantskú filozofiu, dialektiku, rétoriku, gramatiku, geometriu, aritmetiku, etiku, psychológiu, biológiu, botaniku, zoológiu a ďalšie vedy. Tento polyhistor mal jedinečnú schopnosť zahrnúť do svojho myslenia celú byzantskú kultúrnu tradíciu a jej syntézou významne prispel k rozvoju byzantskej vedy a filozofie. Študoval Aristotela, Platóna, Plotína, Porfýria, Iamblichu a Prokla a právom mu patril titul najvyšší filozof (*ὑπατος τῶν φιλοσόφων*). Najviac sa preslávil obnovením platónskych a novoplatónskych štúdií a niektoré významné novoplatónske diela poznáme len z jeho komentárov. Michal Psellós bol vedcom, filozofom i rétorom (Papaioannou 2013, 29), ku ktorému prichádzali študovať mnohí učitelia, pretože obdivovali jeho znalosti. Zároveň bol teológom, ktorý si pri svojom uvažovaní plne uvedomoval význam dvojitej metódy byzantských mysliteľov, preto „charizmatická teológia bola pre neho životom, vedecké pozorovanie jednotlivých častí poznateľných javov niečím samostatným a filozofia zmysluplným skúmaním každého poznania“ (Matsoukas 2010, 447-448).

Ján Italos (okolo 1025 – 1082) bol rovnako výraznou osobnosťou. Po rýchlej kariére tiež dostal titul najvyššieho filozofa a stal sa nástupcom svojho učiteľa Michala Psella. Pochádzal z Kalábrie, ale v Konštantínopole našiel vedecké a filozofické prostredie, ktoré hľadal, preto sa začal venovať komentovaniu novoplatónskych a aristotelovských textov. Filozofiu nepoužíval v duchu zaužívanej tradície byzantských mysliteľov a na rozdiel od svojho učiteľa sa nepridržiaval dvojitej metódy, podľa ktorej filozofia skúma otázky stvorenej reality. V dôsledku toho nerozlišoval charizmatickú teológiu od vedeckej a kresťanskú skúsenosť nahradil filozofickými kategóriami. Platónsku filozofiu chápal ako základný prvok teológie, ktorá je len „pokračovaním filozofie v inom kontexte“ (Milko 2009, 187).

Humanistickú obrodu do veľkej miery podporoval cisár Michal VIII. Palaiologos⁴ a do popredia sa čoraz viac dostávalo humanistické vzdelávanie. Učenie Platóna a Aristotela sa začalo vyučovať na všetkých vysokých školách v Byzancii a ich myslenie výrazne ovplyvňovalo intelektuálne kruhy. Mnohí byzantskí humanisti boli ovplyvnení západným aristotelovským myslením a preukazovali osobitnú náklonnosť k intelektuálnemu riešeniu teologických otázok. Antická filozofia, predovšetkým Aristotelova, sa pre nich stala základným kritériom interpretácie rôznych teologických otázok. Napriek tomu byzantský humanizmus nebol zameraný protinábožensky, ako tomu bolo na Západe, hoci Božiemu zjaveniu pripisoval sekundárny význam.

Latinská scholastická teológia sa v Byzancii stala známou vďaka prekladom najvýznamnejších diel západných spisovateľov Augustína⁵ a Tomáša Akvinského⁶, ktoré do gréckeho jazyka v 14. storočí zrealizovali Maxim Planúdis a bratia Dimítrios a Próchoros Kydónis. Maxim Planúdis (okolo 1255 – 1305), filológ, matematik a astronóm, patril k najväčším vzdelancom doby. Pokúsil sa pozdvihnúť vzdelanie prostredníctvom matematiky a istým spôsobom odvrátiť nebezpečenstvo

⁴ Michal VIII. Palaiologos v roku 1261 oslobodil Konštantínopol a začalo sa obdobie kultúrneho rozmachu, nazývané byzantská renesancia.

⁵ O prekladoch Augustínových diel do gréckeho jazyka pozri C. Kugea (1909, 106-146); M. Rackl (1924, 1-35); M. Gigante (1958, 173-194).

⁶ O prekladoch diel Tomáša Akvinského do gréckeho jazyka pozri S. Papadopoulos (1967, 27-116).

prichádzajúceho zániku Byzantskej ríše. Napísal učebnice gramatiky, vydal Ptolemaiovu *Geografiu* a texty antických autorov s komentármi. Jeho literárna činnosť sa neobmedzovala len na gréčtinu, ale naučil sa aj latinský jazyk, z ktorého preložil texty Cicera, Macrobia, Augustína, Boétia a Tomáša Akvinského. K jeho najdôležitejším prekladom patrí Augustínove dielo *De trinitate*. Planúdis sa prostredníctvom prekladov stal sprostredkovateľom medzi východným a západným svetom a môže byť považovaný za predchodcu obrody gréckych klasických štúdií na Západe.

Dimítrios Kydónis (okolo 1324 – 1397) preložil dielo *Summa theologiae* Tomáša Akvinského a diela Augustína i Ambróza. Napriek náklonnosti k západnej teológii v jeho filozofickom a teologickom diele dominuje byzantský spôsob myslenia. Rovnaký postoj zaujal jeho brat Próchoros Kydónis (okolo 1333 – 1369/70). V tomto zložitom období sa obaja bratia snažili stať mostom medzi Východom a Západom.

Prostredníctvom uvedených prekladov sa do Byzancie dostala Augustínova teológia, ktorá je v podstate syntézou kresťanstva a platonizmu – novoplatonizmu, ako aj scholastická teológia Tomáša Akvinského, ktorá je syntézou kresťanstva a aristotelizmu. Latinská teológia medzi niektorými byzantskými humanistami našla odozvu, ale medzi mnohými vyvolala negatívne reakcie.

Protikladnou voči humanistickej obrode bola patristická obroda na čele s mysliteľmi, ktorí za ideál života považovali zjednotenie s Bohom – teoptiu (θεοπτία) prostredníctvom kultivovania cností cez askézu a duchovnú ostrážitosť (νήψις). Bol to hlavný teologický prúd 14. storočia, ktorého predstaviteľia, nazývaní isychasti (ἰσυχαστές), sa vzdelávali v rovnakom duchu ako humanisti s tým rozdielom, že z rôznych filozofických systémov si prepožičiavali len niektoré vonkajšie elementy, pričom sa odvolávali na Božie zjavenie. Rozdiel medzi humanistickou a patristickou obrodou spočíval v odlišných východiskách, čo viedlo k stretu byzantskej a latinskej scholastickej teológie (Papadopoulos 1970, 46). Logickým dôsledkom tohto stretu bol konflikt medzi isychastami a antiisychastami.

Antiisychasti boli väčšinou humanisti, ktorí vychádzali z antropologických predpokladov západných mysliteľov, nadmerne zdôrazňovali ľudský rozum a opierali sa o aristotelizmus. Isychasti zdôrazňovali možnosť videnia nestvorených energií ako Božieho (Táborského) svetla a vysvetľovali proces účasti človeka na nestvorených Božích energiách prostredníctvom ustavičnej modlitby a očisťovania od vášní. Tak rozvíjali patristickú tradíciu autentického byzantského humanizmu a opierali sa o byzantskú antropológiu, ktorej cieľom je spása človeka a zjednotenie s Bohom prostredníctvom videnia (θεωρία) Božej slávy.

Reakcia Nikolaja Kavásila na krízu byzantskej spoločnosti

Neustále vojny a vnútorné konflikty v 14. storočí priniesli politické i ekonomické otrasy a neistotu ľuďom, ktorí pri snahe uniknúť z krízy zobrali zodpovednosť do svojich rúk, pretože sa domnievali, že tak zachránia spoločnosť. V dôsledku toho v roku 1341 vypukla občianska vojna, ale mladý Nikolaj Kavásilas sa pravdepodobne aktívne nezapojil do bojov. Nasledujúci rok sa vrátil do Thessaloník, kde panoval veľký politický, spoločenský a náboženský chaos, horší ako v hlavnom meste. Mesto ovládli zelóti, ktorí sa postavili proti Kantakuzinovi a vyzývali obyvateľov k ozbrojenému povstaniu proti bohatej aristokracii, ktorej pripisovali zodpovednosť za všetky útrapy. Zvrhli právny poriadok a dopustili sa násilných činov. Išlo o vzburu ekonomicky a spoločensky nižších tried, ktoré v júli 1342 ovládli mesto. V dôsledku toho došlo k izolácii Thessaloník a život obyvateľov sa veľmi skomplikoval, čo viedlo väčšinu obyvateľov k hľadaniu dohody s Kantakuzinom. V roku 1345 boli Nikolaj Kavásilas a Geórgios Farmákis poslaní do Vérie s cieľom upokojiť situáciu. Namiesto nastolenia pokoja zelóti začali neľútostné vraždenie thessaloníckej aristokracie. Len niektorí z nich sa zachránili, medzi nimi aj Nikolaj Kavásilas, ktorého ľudia ukryli v studni.

Po týchto tragických udalostiach Kavásilas upriamil pozornosť na spoločenské problémy, ktoré vyvolali násilnosti, a reagoval na požiadavky prostého ľudu, ktorý bojoval za nastolenie spravodlivosti v spoločnosti. Citlivo a s pochopením sa snažil nájsť riešenie danej situácie, preto napísal dva spisy,⁷ v ktorých je cítiť jeho súcit a horlivosť pre spravodlivosť a pravdu. V týchto textoch kritizoval úžerníctvo a nespravodlivosť bohatých, ktoré viedli ľudí k chudobe a násiliu. Navrhol zákony, ktoré by mohli zmierniť situáciu trpiacich a nešťastných ľudí. V tejto súvislosti je dôležité upozorniť, že Nikolaj Kavásilas bol jedným z mála byzantských mysliteľov, ktorí sa zaoberali sociálnymi problémami svojej doby.

Nikolaj Kavásilas vo funkcii poradcu cisára

V roku 1347 sa skončil konflikt medzi Aléxiom Apokaúkom a Jánom VI. Kantakuzinom a za cisára bol korunovaný Kantakuzinós. Jeho víťazstvo bolo zároveň víťazstvom isychastov. V tejto atmosfére zmierenia Dimítrios Kydónis (okolo 1324 – 1397) pravdepodobne na príkaz nového cisára pozval Nikolaja Kavásila do Konštantínopola, kde sa začala jeho politická kariéra. Cisár si tak vysoko cenil jeho schopnosti, že spolu s Dimítriom Kydónisom ho vymenoval za svojho hlavného poradcu. Túto funkciu Nikolaj vykonával od roku 1347 do roku 1354 (Kavásilas 2004, 14).

Novým konštantínopolským patriarchom sa zhodou okolností stal Isidor (1347 – 1349), jeden z jeho prvých učiteľov v Thessalonikách. V septembri 1347 Nikolaj Kavásilas sprevádzal novozvoleného arcibiskupa Gregora Palamu po mori na intronizáciu do Thessaloník, ale zelóti im znemožnili vstup do mesta, preto odišli na Svätú Horu Atos, kde zostali jeden rok a potom sa vrátili do Konštantínopola.

Na sneme v roku 1351 definitívne zvíťazilo isychastické učenie Gregora Palamu. Odvtedy Dimítrios Kydónis viac inklinoval k Palaiologovi a stal sa protivníkom isychazmu. Nikolaj Kavásilas viac inklinoval ku Kantakuzinovi a zaujal odlišný postoj k isychazmu, ktorý prijal bez zvláštnej obhajoby či polemiky. Dôvodmi ich odlišného postoja boli rozdielne dogmatické a cirkevno-politické východiská.

Isychastickú tradíciu Kavásilas dokázal majstrovsky využiť pri písaní svojich textov a prostredníctvom úvah o nestvorených Božích energiách sa mu vynikajúcim spôsobom podarilo objasniť jednotu prirodzeného (φύσις) a nadprirodzeného (ὑπερφύσις), hmoty (ῥλη) a ducha (πνεῦμα), tela (σῶμα) a duše (ψυχή). Grécke vzdelanie a kultúru formoval prostredníctvom byzantského pravoslávia (ὀρθοδοξία), **nie návratom k starým antickým vzorom. Humanistické chápanie človeka** obohatil o progresívne zdokonaľovanie, ako je zrejmé z jeho najdôležitejšieho diela *O živote v Kristu*, v ktorom objasňuje zjednotenie človeka s Bohom prostredníctvom Božej ikonómie. V Kavásilových textoch nachádzame nielen koncentrovanú podobu celého byzantského myslenia, ale aj reakciu na agnostické postoje antiisychastov.

Koncom 14. storočia sa v Byzancii odohrávali dramatické udalosti a turecká hrozba viedla byzantských politikov k snahe zblížiť východný a západný svet s cieľom získať pomoc od rímskeho pápeža. V postoji k Západu nepanovala jednota, preto vznikli dva smery: zástancovia a odporcovia jednoty s Rímom. Prví podporovali jednotu so západnou cirkvou a stáli po boku cisárov usilujúcich o jednotu. Predstavitelia druhého smeru boli presvedčení, že jednota znamená podriadenie sa pápežovi. Nikolaj Kavásilas sa v otázke vzťahov s rímskokatolíckou cirkvou vyjadril za zblížovanie bez dogmatických či ekleziologických ústupkov, ale Dimítrios Kydónis trval na bezpodmienečnom zjednotení s rímskym pápežom. Kantakuzinós bol presvedčený, že otázka cirkevných vzťahov je v právomoci Cirkvi, preto navrhol zvolanie všeobecného snemu na neutrálnej pôde

⁷ Λόγος κατά τοκίζόντων a Τῆ εὐσεβεστάτῃ Αὐγούστῃ. Περὶ τόκου.

za účasti všetkých biskupov Východu i Západu. Zdá sa, že mu to poradil Nikolaj Kavásilas, ktorý mal v tom čase už veľkú autoritu.

Koniec politickej kariéry Nikolaja Kavásila

V roku 1354 sa cisárskeho trónu zmocnil Ján V. Palaiologos a Kantakuzinós sa stal mníchom. Vtedy sa Nikolaj Kavásilas prestal venovať politickým záležitostiam a po boku patriarchu Filótea Kókkina (1353 – 1355, 1364 – 1376) sa pravdepodobne zaoberal len cirkevnými otázkami. V roku 1362 sa vrátil do Thessaloník a pokúsil sa dostať pod kontrolu časť svojho veľkého majetku, ktorý mu zostal po uchvátení zelótov a Srbov. Keď tam prišiel, dozvedel sa o smrti svojho otca, ktorý krátko predtým zomrel. Nasledujúci rok zomrel aj jeho strýko, thessalonický arcibiskup Nílos. Jeho matka sa po týchto udalostiach stala mníškou v monastieri svätej Teodory v Thessalonikách (Christou 1979, 11). Je dosť pravdepodobné, že v tom čase sa aj Nikolaj stal mníchom (Angelopoulos 1968, 67-74), čo sa zhoduje s jeho návratom do Konštantínopola v roku 1364 a druhým nástupom Filótea na trón konštantínopolského patriarchu. Oslobodený od verejných a politických záležitostí posledné roky života prežil v tichu (έν ήσυχία). Na základe svedectiev jeho súčasníkov sa usadil v jednom z monastierov v Konštantínopole, pravdepodobne v monastieri svätého Juraja v Mangane. Neexistujú informácie o tom, či bol vysvätený za kňaza, hoci jeho znalosti a spôsob vyjadrovania v dvoch hlavných dielach naznačujú kňazský stav.

Posledné biografické údaje sa zachovali v liste, ktorý mu adresoval Jozef Vryénios (1350 – 1431). V tomto liste popisuje Nikolaja Kavásila ako váženu osobnosť, milovníka krásy (φιλόκαλον), zbožného človeka (φιλόθεον) (Bryennios 1784, 139) a rozvážneho učiteľa duchovného života (Nellas 1984, 84). Vyzdvihuje jeho múdrosť a rozvážnosť, nazýva ho blaženým nielen pre jeho bohumilý život, ale hlavne preto, že patrí k „pravej a autentickej“ (ἀκίβδηλον και γνησίαν) skupine kresťanov a ochraňuje „pôvodnú zbožnosť otcov“ (τήν ἐκ τῶν πατέρων εὐσέβειαν ἀπαραιοίητον). V liste nachádzame roztrúsené pocity úcty, obdivu a lásky: *„Kto by ťa neobdivoval pre tvoje cnosti? Kto by ťa nemal rád? Nuž, aj my ťa milujeme, ale pred nami ťa miluje Boh, ktorého si napodobňoval v ľudomilnosti“* (Tomadakis 1959, 31-32).

Na základe tohto listu je zrejmé, že Nikolaj Kavásilas v pokročilom veku bojoval za pravú vieru v období sporov medzi tými, ktorí zastávali jednotu s Rímom a tými, ktorí sa postavili proti tejto jednote. Patriarcha Filóteos Kókkinos sa snažil podporovať ľud v pravoslávnej viere, zatiaľ čo cisár Ján V. Palaiologos so svojím spolupracovníkom Dimítriom Kydónisom a ďalšími poprednými predstaviteľmi sa nachádzali na Západe a vyjednávali o zjednotení s rímskokatolíckou cirkvou.

Viac informácií o živote a pôsobení Nikolaja Kavásila sa nezachovalo. Nie je známy ani rok jeho smrti, ale posledný list,⁸ ktorý mu napísal cisár Manuel II. Palaiologos (1350 – 1425), umožňuje predpokladať, že zomrel po roku 1391.

Záver

Isychastické spory v Byzancii vyvolali nepokoje, ale zároveň vytvorili predpoklady pre rozkvet autentického cirkevného života i myslenia. Odhalili tiež rozdiely medzi byzantskou a latinskou teológiou, ktoré boli príčinou nepriateľstva medzi gréckou a latinskou cirkvou od schizmy v roku 1054. Tieto rozdiely v byzantských intelektuálnych kruhoch v 14. storočí nadobudli podobu dlhotrvajúceho konfliktu medzi tými, ktorí si z politických dôvodov želali jednotu s rímskokatolíckou cirkvou za akúkoľvek cenu, aj ústupkami v otázkach viery, a tými, ktorí v žiadnom prípade neboli

⁸ *Ἐπιστολιμαῖος λόγος πρὸς Καβάσιλαν*. Pozri S. Labrou (2012, 173-175).

ochotní obetovať svoju pravoslávnu vieru. Počas týchto sporov najvýznamnejší byzantskí intelektuáli napísali vynikajúce diela, medzi ktorými nezastupiteľné miesto majú texty Nikolaja Kavásila z posledného obdobia jeho života: Reči *O živote v Kristu*, *Výklad svätej liturgie*, tri exegetické diela o videniach proroka Ezechiela, Reči o utrpení a vystúpení na nebo Pána, Reči o narodení, zvestovaní a zosnutí Presvätej Bohorodičky. Kvalitu Kavásilových diel vysoko hodnotí Geórgios Gennádios Scholários (okolo 1400 – 1472), ktorý vyzdvihuje autentickejšť jeho myslenia a hovorí o ňom, že je „ozdobou Kristovej Cirkvi“.⁹

Nikolaj Kavásilas vynikajúco poznal predošlých byzantských mysliteľov, problematiku a filozofické prúdy svojej doby, ale neprichádzal do otvoreného konfliktu ako Gregor Palamas, ktorý reagoval na gnozeologický problém Boha na základe rozlíšenia medzi neprístupnou Božou podstatou a prístupnými nestvorenými Božimi energiami. Pozornosť sústredil na objasnenie antropologických otázok¹⁰ a opakovane zdôrazňoval, že poznanie Boha je možné prostredníctvom skúsenosti, ktorú človek získava cez sväté tajiny. Vo svojom najzrelšom diele *O živote v Kristu*, v ktorom je citiť jeho vlastnú duchovnú skúsenosť, nepriamo, ale jasne odpovedá na odcudzenie teológie od životnej skúsenosti Cirkvi. Autonómny humanizmus a antropocentrizmus konfrontuje so životom v Kristu ako autentickým životom človeka, ktorý nie je ľudský, ale bohoľudský, pretože jeho meradlom nie je starý, ale nový človek – Kristus: „*Spasiteľ prvý a jediný svojím étosom a životom ukázal, kto je pravdivým a dokonalým človekom*“ (Kavasilas 1865, 680C).

Nikolaj Kavásilas veľmi dobre poznal podstatu kresťanskej viery, bol skúsený v duchovných zápasoch a jasne formuloval antropologickú problematiku. Keď hovorí o živote v Kristu, nemožňuje, ale analyzuje kresťanskú ontológiu. Život v Kristu podľa neho nie je formálnym uplatňovaním Božích prikázaní, ale ontologickou obnovou človeka prostredníctvom kultivovania cností (Kavasilas 1865, 684CD), pretože duchovne obnovený človek má možnosť okúsiť blaženosť budúceho života už v terajšom živote.

REFERENCES

- Angelopoulos, A.* 1968. Νικόλαος Καβάσιλας ο Χαμαετός. Η ζωή και το έργο του [Nikolaos Kavasilas the Hamaetos. His Life and Work]. Thessaloniki.
- Angelopoulos, A.* 1977. Το γενεαλογικόν δένδρον της οικογενείας των Καβασιλών [The genealogical tree of the Kavasilis family]. Μακεδονικά [Macedonian] 17, 367-396.
- Bryennios, Joseph.* 1784. Τῷ σοφωτάτῳ ἀνδρί, ἀρετῆς τε ἄκρῳ φίλῳ καὶ πίστεως κυρῷ Νικολάῳ τῷ Καβάσιλᾳ. Ed. Ευγενίου Βουλγάρεως, Τα Παραλειπόμενα [The wise man, great friend of virtue and faith, to Nikolaos Kavasilas. Ed. Eugenios Bulgarian, The Missing]. Leipzig.
- Christou, Panagiotis.* 1979. Νικόλαος Καβάσιλας. Εισαγωγή, κείμενο, μετάφρασις, σχόλια [Nikolaos Kavasilas. Introduction, text, translation, comments]. In Φιλοκαλία των νηπτικών και ασκητικών [The Philokalia of the Niptic and Ascetic]. Vol. 22. Thessaloniki.
- Gigante, Marcello.* 1958. Ciceronis somnium Scipionis in graecum a Maximo Planude translatum. La Parole del Passato, 59-60, 173-194.
- Gouillard, Jean.* 1967. Le Synodikon de L'orthodoxie: Édition et Commentaire. *Travaux et Mémoires* 2. Paris, 1-316.
- Guilland, R.* 1935. Le traité inédit «Sur l'usure» de Nicolas Cabasilas (extr. des Mélanges Sp. Lampros). Athens, 269-277.

⁹ „Κόσμος εισί τη του Χριστού Εκκλησία.“ Pozri Miklosich, F. – Müller, J. 1862.

¹⁰ Podrobnú analýzu byzantskej antropológie na základe textov Nikolaja Kavásila pozri P. Nellas (1995).

- Kavasilas, Nikolaos, Agios.* 2004. Περί της εν Χριστώ ζωής: Λόγοι επτά [The life in Christ: Seven Orations]. Souroti Thessaloniki.
- Kavasilas, Nikolaos.* 1865. Περί της εν Χριστώ ζωής [The life in Christ]. In *Patrologiae cursus completus*, edited by Jacques Paul Migne. Paris. Vol. 150, 493-725.
- Kugea, C.* 1909. *Analecta Planudea*. In *Byzantinische Zeitschrift* 18, 106-146.
- Labrou, Soutlana.* 2012. Ο Αυτοκράτωρ Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος ως Θεολόγος. Συμβολή στην έρευνα της Παλαιολόγειας Γραμματείας [Emperor Manuel II Palaiologos as Theologian. Contribution to the Research of the Palaiologan Literature]. Thessaloniki.
- Laurdas, V.* 1952. Νικολάου Καβάσιλα. Προσφώνημα και επιγράμματα εις Άγιον Δημήτριον. [Nikolaos Kavasilas. Address and Epigrams to Saint Demetrius]. Επετηρίδα Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών [Yearbook of the Society of Byzantine Studies] 22, 108-109.
- Matsoukas, Nikos.* 2010. Ιστορία της φιλοσοφίας Αρχαίας Ελληνικής, Βυζαντινής, Δυτικοευρωπαϊκής: Με σύντομη εισαγωγή στη φιλοσοφία [History of Ancient Greek, Byzantine, Western European Philosophy: With a Brief Introduction to Philosophy]. Thessaloniki.
- Miklosich, Franz – Müller, Joseph.* 1862. *Acta Patriarchatus Constantinopolitani*. Volume 2, 27. Vindobonae.
- Milko, Pavel.* 2009. Úvod do byzantské filosofie. Červený Kostelec.
- Nellas, Panagiotis.* 1984. Εισαγωγικά στη μελέτη του Αγίου Νικολάου Καβάσιλα [Introductions to the Study of St. Nikolaos Kavasilas]. In Πρακτικά Θεολογικού Συνεδρίου εις τιμήν και μνήμην του σοφωτάτου και λογιωτάτου και τοις όλοις αγιωτάτου οσίου πατρός ημών Νικολάου Καβάσιλα του και Χαμαετού [Proceedings of the Theological Conference in honour and memory of the very wise and our Saint Father Nikolaos Kavasilas and Hamaetos]. Thessaloniki, 67-86.
- Nellas, Panagiotis.* 1995. Ζών Θεούμενον. Προοπτικές για μία Ορθόδοξη κατανόηση του ανθρώπου [Zoon Theoumenon. Perspective for an Orthodox Understanding of Man]. Athens.
- Palamas, Grigorios.* 2010. Υπέρ των ιερώς ησυχάζόντων [For the Sacredly Prayers]. In Γρηγορίου του Παλαμά. Συγγράμματα [Gregory of Palamas. Writings]. Vol. 1. 3rd ed. Thessaloniki, 313-694.
- Paradopoulos, Stylianos.* 1967. Ελληνικαί μεταφράσεις θωμιστικών έργων. Φιλοθωμισταί καί αντιθωμισταί εν Βυζαντίω [Greek Translations of Works by Thomas Aquinas. Adherents and Opponents in Byzantium]. Athens.
- Paradopoulos, Stylianos.* 1970. Συνάντησις ορθοδόξου και σχολαστικής Θεολογίας εν τω προσώπω Καλλίστου Αγγελικουδή και Θωμά Ακινάτου [Meeting of Orthodox and Scholastic Theology in the Person of Kallistos Angelikoudis and Thomas Aquinas]. Thessaloniki.
- Papaioannou, Stratis.* 2013. Michael Psellos: Rhetoric and Authorship in Byzantium. Cambridge.
- Rackl, Michael.* 1924. Die griechischen Augustinusübersetzungen. *Miscellanea Fr. Ehrle (Studi e Testi 37)* I. Città del Vaticano, 1-35.
- Tomadakis, N.* 1959. Χρονολογικά προβλήματα Ιωσήφ Βρυεννίου [Joseph's Bryennios chronological problems]. In Επετηρίδα Εταιρείας Βυζαντινών Σπουδών [Yearbook of the Society of Byzantine Studies] 29, 1-33.

JÁN ZOZUĽAK

prof. ThDr. Ján Zozuľak, PhD.
Constantine the Philosopher University in Nitra
Faculty of Arts
Department of Philosophy
Hodžova 1
949 74 Nitra
Slovakia
jzozulak@ukf.sk
ORCID ID: 0000-0001-5263-1224
WOS Researcher ID: AAB-5533-2020
SCOPUS Author ID: 57204003830